

OSHIQ ERKIN ASARLARI TILIDA ANTITEZA

Sultanova Dildoraxon,
Urganch davlat universiteti

O'zbek tilshunosligi kafedrasida o'qituvchisi

**АНТИТЕЗА В ЯЗЫКЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АШИКА
ЭРКИНА**

Султанова Дилдорахан,

Ургенчский государственный университет

Кафедра узбекского языкознания

**ANTITHESIS IN THE LANGUAGE OF THE WORKS
OF ASHIQ ERKIN**

Sultanova Dildorakhan,

Urgench State University

Department of Uzbek linguistics

dildorasultanova77@gmail.com

[https://orcid.org/0000-](https://orcid.org/0000-0002-3661-7622)

[0002-3661-7622](https://orcid.org/0000-0002-3661-7622)

Annotatsiya. Ushbu maqolada Oshiq Erkin asarlarida qo'llangan antitezalar tahliliga to'xtalib o'tiladi. Shoirning she'riy asarlarida qo'llangan kontekstual antitezalar tahliliga ham to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: antiteza, kontekstual antiteza, leksema, zid ma'no, tazod, so'z, ibora, tushuncha, zidlov bog'lovchilari, kommunikativ-funksion, leksema.

Абстрактный. В данной статье основное внимание уделяется анализу антитез, используемых в творчестве Ашика Эркина. Также уделяется внимание анализу контекстуальных антитез, используемых в поэтических произведениях поэта.

Ключевые слова: антитеза, контекстуальная антитеза, лексема, противоположное значение, контраст, слово, словосочетание, понятие, союзы контраста, коммуникативная функция, лексема.

Abstract. This article focuses on the analysis of antitheses used in the works of Ashiq Erkin. It also focuses on the analysis of contextual antitheses used in the poet's poetic works.

Key words: antithesis, contextual antithesis, lexeme, opposite meaning, contrast, word, phrase, concept, conjunctions of contrast, communicative function, lexeme.

KIRISH

Tilshunoslikda antiteza mantiqiy jihatdan qiyoslanuvchi fikr, tushuncha, sezgi va timsollarni qarama-qarshi qo'yish, zidlash hodisasi tarzida tushiniladi. Voqea-hodisalar mohiyatidagi ziddiyatni ochish uchun, asosan, badiiy matnda zid ma'noli qo'shimchalar, zidlovchi bog'lovchilar, so'z va iboralardan foydalaniladi [6.231]. Oshiq Erkin asarlarida ham boshqa adabiyotlardagi kabi zid

ma'noli so'zlarni qo'llash orqali tazod san'atidan mohirona foydalanganining guvohi bo'lishimiz mumkin.

**ADABIYOTLAR TAHLILI VA
METODOLOGIYA**

Antonim so'zlar va ularning qo'llanishi haqida tilshunoslikka doir ko'plab asarlarda uchratishimiz mumkin. "Har qanday til o'zining

ko'pqirrali kommunikativ-funksion ehtiyoji va vazifasini ta'minlay oladigan darajada lisoniy vositaga ega. Mana shunday vositalardan yana biri konkret va mavhum, real mavjud yoki hayoliy, diniy-falsafiy, madany va maishiy sohalarga oid narsa va hodisalar haqida tushunchalarni ifoda etuvchi leksema (so'z)lardir [1.7].

“Tabiat va jamiyatdagi ko'plab narsa va hodisalarning mohiyati, insonlarning xarakteri ularni bir-biriga qiyoslash, taqqoslash, chog'ishtirish asosida oydinlashadi. Shuning uchun ham, bu qiyoslash tafakkur jarayonida doim kishilarga hamqadam. Badiiy adabiyot tilidagi antiteza usui ham bir-biriga nisbatan qarama-qarshi ma'nolarni beradigan so'zlarni, iboralarni bayonda yonma-yon qo'llash orqali obrazlarni keltirib chiqarishga asoslangandir”.[2.45]

MUHOKAMA

Oshiq Erkinning she'riy asarlarida ham qarama-qarshi so'zlardan mohirlik bilan foydalanganining guvohi bo'lishimiz mumkin.

Xoli bilma cho'pni ham,

Yolg'izni ham, **ko'pni** ham

Toshqin, goh **sayoz** daryo,

Hamisha bir kam dunyo.[4.307]

Oshiq Erkinning “O'lguncha sizni derman” she'riy to'plamidan olingan ushbu misrada **Yolg'iz va ko'p** so'zlari kontekstual antonimlik hosil qilgan. Aslida, “yolg'iz” so'zi “birgalikda, birga” so'zlari bilan “ko'p” so'zi esa “oz” so'zi bilan antonimlik hosil qilgan. Keyingi bandagi “Toshqin” va “sayoz” so'zlari ham kontekstual antonimlik hosil qilgan. “O'zbek tilida antonimlar” [5.117] lug'atida “sayoz” so'zi “chuqur” so'zi bilan antonim sifatida berilgan. Shoir qarama-qarshi ma'noli so'zlarni qo'llash orqali asarning ta'sirchanligini yana ham kuchaytirgan.

Bo'lay deyman, ey daryodil, narxingga munosib,

g'avvosing bo'lay to'lqinli bahringga munosib.

Mehr-u sadoqatim ila hur etmasam gar,

Bo'lay, mayli, bir umr **qahringga** munosib. [4.302]

Shoir yuqoridagi misrada ham zid ma'noli so'zlarni mohirlik bilan qo'llagan. “Mehr-u sadoqatim” so'zi “qahr” so'ziga qarama-qarshi qo'yilgan. “Mehr” va “qahr” so'zlari leksik antonim bo'lsa ham “mehr” so'ziga “sadoqat” so'zini juftlash orqali oshiq his-tuyg'ularini yanaham bo'rttirib ifodalagan. Oshiq

Erkin oshiqning ichki kechinmalari, uning o'y-xayollarini kuchli tasvirlash va uni she'riy misralarga singdirish uchun ham antonimlardan ko'proq foydalangan. Shunday misralardan yana biri:

Tashqarida **qish** kezar, dilimda **bahor**,

Atrofga choyshabin yoygan oppoq qor.

Inju hislaringdur bu, Oshiq Erkin,

Ishqing osmonidan yog'ilgan ash'or. [4.300]

Bilamizki, mumtoz adabiyotda ham yil fasllarini qarama-qarshi tasvirlagan shoirlarim ham bisyor. Masalan: Navoiy, Ogahiy, Fuzuliy va boshqa ko'plab shoirlarimiz asarlarida uchratishimiz mumkin. Oshiq Erkin ham ustozlar izidan borib, yuqoridagi baytda bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan payt otlarini qo'llash orqali she'rda ziddiyatni ochib berishga harakat qilgan. O'quvchini tasavvurida “Qish”(qahraton sovuq) va “Bahor”(iliqlik) so'zlarini qarama-qarshi qo'llash orqali qahraton qish faslida oshiqning ko'nglida jo'sh urgan tabiatning barcha ezgu hislatlari, go'zal bahor faslining tasvirini qo'llash orqali kontekstual antonimlikni yuzaga keltirgan.

Har qanday badiiy asarda voqealarni bo'rttirish, voqea-hodisaga bo'lgan munosabatni farqlashda, har qanday nutqning ta'sirchan va betakror chiqishida lug'at boyligimizda mavjud bo'lgan qarama-qarshi so'zlar ham muhim ahamiyatga ega. Oshiq Erkin ham o'z asarlarida diniy, falsafiy so'zlardan mohirona foydalangan.

Sevganim el naznida bo'lsa **gunoh**,

Bilmayurman qaysi bir ishim **savob**? [4.16]

Ushbu misralardagi “Gunoh”- shariat qonunida diniy aqidalarda salbiy baholanadigan amallar. “Savob” - shariat qonunida, diniy aqidalarda ijobiy baholanadigan amallar[5.66] deb izohlangan. Oshiq shunday ishq sohibiki, hamma uni gunoh qilishda ayblayapti, ammo oshiq ishqdan shu darajada telba bo'lganki, savob ish qanday bo'lishiga javob topolmayapti. Shoir antonimlardan ustalik bilan foydalanganki, kitobxonni bir o'qishda o'ylantiradigan, fikrlashga undaydigan zid ma'noli leksik birliklardan foydalangan.

Qolib lol barcha ag'yorlar, yurak bag'riga cho'g' tushdi,

Ularning **dardiga** endi topilmas aslo **darmonlar**. [4.23]

Antonimlarning asosiy uslubiy vazifasi ularning antiteza hosil qilishda leksik vosita bo'lishi hammamizga ma'lum. Shunday ekan yuqoridagi

misrada ham “dard” va “darmon” soʻzlari bu vazifani bajargan. Shoir kundalik ishlatiladigan “dardiga shifo” birikmasini boshqacharoq tarzda yaʼni shifo soʻzining sinonimi darmon soʻzini qoʻllash orqali ohangdoshlikni ham taʼminlab bergan.

Ishq birla kimki mashgʻul, bir umr koʻngli yoshdur,

Uzoqdur **gʻam-alamdan, shodlik** unga yoʻldoshdur. [4.24]

Shoir ushbu baytda hayotning past-u balandini koʻrgan faylasuf sifatida gʻavdalanadi. Gʻam-alam soʻzi bilan shodlik soʻzini qarama-qarshi qoʻllash orqali maʼnoni kuchli tarzda ifodalagan. Oddiygina qilib, ishqqa toʻla koʻngil hamisha shod deyishi mumkin edi, ammo gʻam-alam va shodlik soʻzini yonma-yon qoʻllab badiiylikni, tasviriylikni kuchaytirib bergan. Zid maʼnoli soʻzlar badiiy va publisistik uslublarda faol qoʻllaniladi. Lirikada zid maʼnoli soʻzlardan foydalanish tazod sanʼatini hosil qilishini yaxshi bilamiz. Shuningdek, bu sanʼat mutobaqa, tatbiq, muttazod, takabu va ittizod deb ham ataladi.

“**Avvalgining mazosin, soʻnggi** berar **jazosin!**”

Unutmas bul hikmatni aslo joni nisoring. [4.32]

Bilamizki, soʻz turkumlari boʻyicha antonimlar belgi bildiradigan soʻzlar doirasida, ayniqsa, sifat va ravishlar orasida koʻp uchraydi. Yuqoridagi misrada ravishdan yasalgan (ravish+gi) sifat soʻzlari qarama-qarshi qoʻllangan va leksik antitezani hosil qilgan. Shu baytdagi “mazo” hamda “jazo” soʻzlari, aslida, bir-biriga qarama-qarshi qoʻllanilmaydi. Ammo shoirning badiiy mahorati, isteʼdodi, va soʻzlardan mohirlik bilan foydalanishi natijasida kontekstual antonimlar hosil boʻlgan. Shoirning antonimlardan mohirona foydalanishi natijasida asarning ifodalilik, ekspressivlik va taʼsirchanligi taʼminlangan.

Oshiq Erkin sheʼriyatga oshno qalb egasi edi. U Alisher Navoiy, Umar Hayyom, Jomiy va Rumiy asarlari bilan oziqlanadi, oʻz ijodini ularning gʻoyalari bilan sugʻoradi. Navoiyga hamohang bir gʻazalida ham, shunday tazod sanʼatidan foydalangan.

Ming oʻrgilib har lahza, erkam, soʻl-u sogʻingdan, Olmasam oʻlgunimcha **boshimni ayogʻingdan.** [4.42]

Bu misradagi “bosh” va “oyoq” soʻzlari insonning tana aʼzolari hisoblanishi hammamizga

maʼlum. Bir qarashda ularni qarama-qarshi qoʻllab boʻlmaydi. Ammo ularning joylashish oʻrniga nisbatan qarama-qarshi qoʻllash orqali shoir kontekstual antitezani hosil qilgan.

Oshiq Erkinning “Muhabbatdan toʻyganim yoʻq” nomli sheʼriy toʻplamida ham antitezaning goʻzal namunalari uchratishimiz mumkin. “Qoʻshiq etib kuylarman” sheʼridan misollar:

Qoʻshigʻimning alvon baytlari **quyosh** boʻlib socharlar ziyo,

Tunlar bedor oʻylarman, sanam, senga yoniq muhabbatimni. [3.16]

Shoir bu baytda ham “quyosh” va “tunlar” soʻzlari orqali kontekstual antonimiyani hosil qilgan. Bir qarashda Tun va kun soʻzlari antonimiya hosil qilishini yaxshi bilamiz. Ammo shoir anʼanaviylikdan qochib, Kun leksemasi oʻrnida “quyosh” leksemasidan foydalangan. Bu asarning badiiy qiymatini yanada oshirishga xizmat qilgan. Yana shu sheʼrida “nur” va “oqshom” soʻzlarini qoʻllaganining guvohi boʻlamiz.

Yuragimdan zarrin **nur** olib, charaqlagay soʻlim **oqshomlar,**

Dilga mangu joylarman, senga yoniq muhabbatimni. [3.16]

Baytni tahlil qilar ekanmiz, “nur” soʻzini kunduz maʼnosida, oqshom soʻzini tun maʼnosida izohlasak, kitobxonga yana ham tushunarliroq boʻladi.

Shoir asarlarida oʻrin-payt otlarini ham qarama-qarshi qoʻllash orqali antitezaning gʻozal namunasini uchratishimiz mumkin. Masalan:

Juftini izlab ohu **sahro** kezar quyunde,

Toʻqay yurarmiz bundoq - sen biryon-u men biryon. [3.21]

Oshiq Erkin oʻzining serqirra ijodi bilan tazod sanʼatining goʻzal namunalari qoʻllagan. Yuqoridagi baytda ham “sahro”- Choʻl, dasht, biyobon maʼlolarini bildiradi. Unga teskari maʼnoda “toʻqay”- qamish, changal va shu kabi oʻsimliklar oʻsib yotadigan joy maʼnosida izohlanadi. Shoir shunday keng maʼnoga ega soʻzlarni bir baytda mohirlik bilan mujassamlashtirgan.

Hijroningda kunba-kun-u oy sayin, Gulim, sevib, yonganimni aytayin.

Yerga sigʻmay koʻkda uchib yuribman, Rozi ersang, quchogʻingga qaytayin.

Saodatli muhabbatimsan mening,

Sadoqatli muhabbatimsan mening. [3.44.]

Bu misralarda ham shoir yer va ko'k (osmon) leksemalaridan foydalanib antonimlik hosil qilgan. Zid ma'noli so'zlar orqli shoir o'z ehtiroslarini, jo'shqin muhabbatini va sof sevgisini kuylagan. Keyingi bir baytda yer-u ko'k so'zini qo'llash orqali antiteza san'atini hosil qilmagan.

Yer-u ko'kka sig'may tarannum qilsam,

Shu go'zal, deb olib uchqon jononim. [4.37]

Ushbu baytda "yer-u ko'kka" so'zlari qarama-qarshi ma'noni emas, "hech qayerga" degan ma'noni bildiradi. So'zlar shakl jihatdan qarama-qarshi ko'rinsa ham, semantik jihatdan har doim ham zid ma'noni anglatavermaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Oshiq Erkin she'riyatining betakror va orginalligi so'zlarning shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlarida ham yaqqol ko'zga tashlanadi. O'ziga xos orginallik, Xorazm shevasiga xos, so'z va iboralardan o'rinli va mazmunli foydalanish, shoirning yuksak iste'dod

egasi ekanligidan dalolat beradi. Shoir ijodidagi antonimiya, kontekstual antonimiya bularning barchasi ijodkorning mahoratini yanada oshirishga xizmat qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Бегматов. Э. Ўзбек тилида антропонимика. Тошкент: Фан, 2013 – Б.7.
- 2.Каримов. С.А. Бадийй услуб ва тилнинг ифода-тасвир воситалари. – Самарканд, 1994. – Б.45.
3. Ошиқ Эркин. Муҳаббатдан тўйганим йўк. Урганч. 2008. – Б.116.
- 4.Ошиқ Эркин. Ўлгунча сизни дерман. – Тошкент. 2007. – Б.318.
- 5.Рашид Ш. Ўзбек тилида антоним. Тошкент.1977. – Б.117.
- 6.Ўлдошев М. Бадийй матн лингвопозитикаси. –Т. Ўқитувчи. 2019. –Б. –231.

